

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Валентин Кузманов Valentin Kuzmanov
Институция Affiliation	Регионален исторически музей - Плевен Regional Historical Muzeum - Pleven
Заглавие Title	ПОДОФИЦЕРСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ И ТЯХНАТА ДЕЙНОСТ (1902-1948) THE NON-COMMISSIONED OFFICERS SOCIETIES IN BULGARIA AND THEIR ACTIVITIES (1902 - 1948)
Страници Pages	461-475
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-461/

ПОДОФИЦЕРСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ И ТЯХНАТА ДЕЙНОСТ (1902-1948)

Валентин Кузманов

Регионален исторически музей - Плевен

Резюме: Целта на изследването е да проследи причинно-следствените връзки и фактологията около създаването на благотворителните запасни подофицерски дружества в България и тяхното федериране в Съюз на запасните подофицери (СЗПО). Хронологичната рамка обхваща периода 1902-1948 г. – от учредяването на първото дружество „Сливница“ в гр. Кюстендил до окончателната ликвидация на организацията след 1944 г. Анализирани са вътрешно-деструктивните процеси, протекли в СЗПО, както и взаимодействието на Съюза с други съсловни организации в контекста на политическата обстановка. Използваните първични документи (наредби и упътвания) внасят яснота относно функционирането на регионалните структури. В научен оборот се въвежда и „Правилник за вътрешния ред на Плевенското благотворително запасно подофицерско дружество „Отбрана“, съхраняван във фонда на Регионален исторически музей – Плевен.

Ключови думи: генезис; създаване; функциониране; конгреси; Съюз на запасните подофицери; регионални клонове; Плевен; вътрешни борби; ликвидация.

„Не търсете дисциплина там, где то справедливостта е потъпкана“

Иван Градинаров

Настоящата статия е провокирана от липсата на систематично изследване на подофицерското съсловие в междувоенна България. Темата до момента е слабо проучена и често остава в периферията на военноисторическата наука. Авторът няма претенции да запълни този изследователски вакуум, а да адресира

дефицита на научни проучвания, посветени на подофицерските дружества.

В процеса на работа бяха проучени: 51 архивни единици (Фонд №2655) от Държавен военноисторически архив – Велико Търново, правилници за вътрешния ред на дружествата: „Гургулят“, „Отбрана“, „Сурсовул“, „Бдин“, „Червена стена“ и др., както и наредби, устави, протоколни книги, входящи и изходящи дневници. С оглед на настъпилите вътрешни борби в Съюза на запасните подофицери (СЗПО), интерес представляват протоколи и конгресни изложения, в които се споменава подофицер Димитър Върбенков от дружество „Отбрана“ – Плевен. Особено полезни бяха и „Аналите по създаването съюза на подофицерите в България“ на подпоручик Иван Градинаров, както и монографията „Офицери без пагони. Съюзът на запасните офицери в България 1907-1945“ на проф. Веселин Янчев.

Генезисът и причинно-следствените връзки за създаването на подофицерските дружества и последващото им обединяване в обща организация могат да се проследят още в началото на ХХ век. Унтерофицерите заявяват своето присъствие през 1902 г., когато в гр. Кюстендил се учредява първото подофицерско дружество „Сливница“. Въпреки официалната забрана за създаване на офицерски и подофицерски дружества, издадена от Министерството на войната и Министерството на вътрешните работи, между 1906 и 1910 г. такива организации възникват в градовете София, Русе, Велико Търново и Пловдив¹.

През 1904 г., все още далеч от създаване на обща съюзна организация, подофицерите започват относително организирано да отстояват своите права. Генератор на силно недоволство сред запасните подофицери е приетият през 1900 г. Закон за военните пенсии. Съгласно това решение, право на пенсия имат всички свръхсрочни и запасни подофицери, служили преди или по време на неговото приемане. Унтерофицерите, уволнили се преди тази година, остават лишени от това право, освен в случаите на повторно постъпване в армията. През 1903 г. Военното ведомство издава окръжна заповед, според която уволните се подофицери нямат право да се върнат на военна служба. Правни противоречия и нормативни разминавания като тези могат да се интерпретират или като административна некомпетентност, или като икономия на средства от тепърва прохождащата Трета българска държава. В резултат, ощетени остават хиляди подофицери и тех-

¹ Градинаров, Иван. „Аналите по създаването съюза на подофицерите в България“. София, 1920 г., с. 5.

ните семейства. Българското подофицерско съсловие, успешно заменило руските си колеги и поело значителна част от тежестта на Сръбско-българската война, с право се чувства пренебрегнато и унижено. Лишаването от право на пенсия в съчетание с професионалната и обществена недооцененост създават у подофицерите усещане за една по-ниска обществена стратификация. Именно тези процеси стават причина за формирането на подофицерски дружества, както и тяхното последващо обединяване².

През 1906 г., за да бъде *„близо до ония, в чиито ръце се намира нашата съдба“*, унтерофицер Иван Градинаров се преселва от Кюстендил в София и се превръща в един от първите активни защитници на правата на подофицерите. Срещайки се с други подофицери, изпаднали в тежко финансово положение, той с изненада разбира, че в столицата няма действаща подофицерска организация, с изключение на дружество, съществувало някога в Подуене и впоследствие закрито от властите³.

След поредица от изпратени молби до княза, военния министър и Народното събрание за отмяна на чл. 4 от Закона за пенсиите, сред подофицерските среди в София постепенно се формира идеята за създаване на местна организация, която да защитава техните интереси. Въпреки риска от репресии, Иван Градинаров заедно с майор В. Митев, Ст. Мицев и Георги Николов свикват общо събрание на подофицерите в столицата. На тази среща, проведена на 2 юни 1906 г. в бирария „Радомирска среща“, е учредено Централно благотворително запасно подофицерско дружество „Гургулят“⁴.

На Георги Николов, служител във Военния арсенал и считан за човек с административен опит, е възложено да състави временно настоятелство за управление и развитие на новооснованото дружество. Още в самото начало личните пристрастия надделяват над рационалните управленски решения. Първите инициатори за създаване на софийската организация не са включени в ръководството. Вместо тях Георги Николов назначава свои приближени от с. Драгалевци, които не притежават необходимата административна подготовка, а и местоживеенето им извън столицата създава значителни логистични затруднения. Разходите за разпращане на покани за заседанията са били значителни и непосилни за едва проходящото дружество. Тази недалновидна кад-

² Пак там с. 3; 4; 7; **Явашчев, Сево.** „Подофицерския корпус в България 1878 – 1945 г.“ Военно издателство, 2004., с. 17.

³ **Градинаров, Иван.** „Аналите по създаването съюза на подофицерите в България“. София, 1920 г., с. 5.

⁴ Пак там, с. 6; 28. Бел. авт. На стр. 80 е посочената дата – 2 юли 1906 г.

рова политика води до почти двугодишна криза в управлението⁵.

Дружеството започва своята активна дейност след 31 август 1908 г., когато е избрано ново настоятелство. В него влизат: Иван Градинаров – подпредседател, Васил Башев – секретар, Н. Мудрев – касиер (по-късно заменен от Спас Попов) и съветниците: Маню Иванов, Никола Мудрев и Алекси Божилов. Георги Николов запазва председателското си място, преди да бъде сменен от Иван Градинаров. Председателските рокади продължават и през 1909 г., когато за нов председател е избран Игнат Ангелков. След извършените промени в управлението д-во „Гургулят“ постига и първите си скромни успехи: събрана е сума (7,50 лв.) за първоначални разходи, изработени са нов устав и дружествено знаме. Издадени са и 2000 позива за всеобщо обединение на всички дружества в общ съюзен орган. Това е началото на институционалното утвърждаване на организацията след първоначалния ѝ период на застой⁶.

На 11 октомври 1910 г. от дружество „Гургулят“ разпращат окръжни писма до всички дружества в страната с призив за свикване на учредителен конгрес, чиято цел е да бъде създадена обща национална организация на запасните подофицери. Конгресът се провежда в Стара Загора между 24 и 26 октомври 1910 г. На събранието е избран централен комитет, на който се възлага да ръководи и координира обединените дружества. Избрана е петчленна комисия за изработване на общ устав, която с незначителни изменения приема проектоустава на делегата Спас Попов от Пазарджик. В събранието участват тридесет делегати, които представляват дванадесет дружества от различни региони на страната. Сред тях са: „Гургулят“ (София), „Защита“ (Русе), Варненски другарски съюз, „Сливница“ (Кюстендил), „Царевец“ (Търново), „Гургулят“ (Свищов), „Христо Ботев“ (Враца), „Слава“ (Пазарджик), „Езревското дружество“ от Борисоградска околия (дн. Първомай) и дружествата от Силистра и Ловеч. Така през 1910 г. е учреден Съюз на запасните подофицери в България. Една от първите му цели е повдигане на обществения и професионален авторитет на подофицерското войнство. На конгреса са поставени въпроси, свързани с някои социални облекчения като: право на безплатно пътуване чрез железопътен и воден транспорт, настаняване на служба в държавни учреждения, увеличаване размера на пенсиите и други⁷.

⁵ Пак там, с. 6.

⁶ Пак там, с. 80-81.

⁷ „Устав на Съюза на родолюбивите, благотворителни дружества на запасните подофицери в България“, София 1935 г., с.4; „Съюз на запасните подофицери в България. IX Редовен конгрес.

В устава на СЗПО са заложени както защита на професионалните и социални права на подофицерите, така и формиране на граждански добродетели и самосъзнание в обществото. Благотворителният му характер е насочен към материална и морална подкрепа на крайно нуждаещите се подофицери, както и към наследници на починали редовни членове, на които са отпускани парични помощи. При необходимост е осигурявано настаняване в лечебни заведения, а за починалите са организирани достойни погребения. По правило, благотворителните запасни подофицерски дружества са учредявани в общинските центрове на Царство България, с централно управление – гр. София⁸.

Разнообразието от културни, просветни и социални инициативи, както и аполитичният характер на организацията създават условия за привличане на по-широк кръг хора от подофицерските среди, независимо от техния социален статус. Въпреки това, трудно би могло да се говори за висока ефективност в привличането на нови членове. Слабият успех се дължи както на логистични и организационни пречки, така и на породилото се в част от подофицерите недоверие към целите на съюза. Не следва да бъде пренебрегвано и задължителното заплащане на членски внос, което представлява реална пречка за значителна част от потенциалните членове.

Като нетърговски организации дружествата действат на съвременен принцип и осигуряват своето финансиране чрез създаване на собствени фондове с различна насоченост. Средствата се събират от вноски на новопостъпили, редовни, спомагателни и почетни членове, както и чрез приходи от вечеринки, екскурзии, представления, доброволни пожертвования и лихви от съюзни вложения⁹.

Създаването на местни подофицерски дружества изисква предварителна подготовка, която включва информация за броя на подофицерите в населеното място, както и тяхното матери-

Дебати, решения, резолюции (резюмирани стенографически протоколи) и решения-резолюции от I до VIII конгреси“. София, 1923 г., с.101.

⁸ „Устав на Благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1923 г., с.3-4; „Устав на Съюза на родолюбивите, благотворителни дружества на запасните подофицери в България“. София 1935 г. с.1-2; „Устав на благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1925 г., с.3-4. Устав на Благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1923 г., с.3; „Устав на Съюза на родолюбивите, благотворителни дружества на запасните подофицери в България“. София 1935 г. с.1; „Устав на благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“, София 1925 г., с.3.

⁹ „Устав на Благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1923 г., с.4; „Устав на Съюза на родолюбивите, благотворителни дружества на запасните подофицери в България“. София 1935 г. с.2; „Устав на благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1925 г., с.4.

ално, социално и обществено положение. За свикване на общо събрание, особено в селските райони, съдействие оказват местните значими личности като кмет, секретар-бирник, свещеник, учител или фелдшер. Срещите са провеждани в църкви или училища, а в краен случай и в местната кръчма. За нови членове са приемани всички пълнолетни български граждани, без оглед на възраст, вяра, народност или политическа ориентация. В едно населено място може да има едно дружество с минимален брой от десет души¹⁰.

Членуващите подофицери са разделени в четири категории: действителни, спомагателни, почетни и благодетелни. Действителните членове притежават право на глас и право на избираемост, за разлика от почетните и спомагателните. Всички действителни членове са задължени да внасят ежемесечен членски внос, а новопостъпилите заплащат встъпителна вноска. Благодетелен статут може да придобие всеки действителен или спомагателен член, който внесе в дружествената каса сумата от 5000 лв. или дари имот на същата стойност за нуждите на дружеството¹¹.

Дружествата се управляват от общо събрание, управителен съвет и контролна комисия. Конгресът е върховният управленски орган и има най-голяма тежест в управлението на съюзната организация. За разлика от дружествените събрания, в които участват всички действителни, спомагателни и почетни членове, в съюзния конгрес участват делегати, избирани на общите събрания чрез тайно гласуване¹².

Съюзът на запасните подофицери се управлява от Управителен съвет (УС), състоящ се от 15 души: председател, четирима подпредседатели, един секретар и осем съветници с тригодишен управленски мандат. Дейността на УС се ръководи от решенията на конгреса, които определят общата рамка за работа на подофицерските клонове. За разлика от ръководството на централното управление на СЗО¹³, чиито членове избират помежду си предсе-

¹⁰ Съюз на запасните подофицери в България. „Наредби и упътвания за управлението, уредбата и дейността на Благотвор. Зап. Подоф. Д-ва“. София 1928 г., с. 26-28; „Устав на Благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1923 г., с.6.

¹¹ „Устав на благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1925 г., с.4; „Устав на благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София 1923 г., с. 4-5; Съюз на запасните подофицери в България. „Наредби и упътвания за управлението, уредбата и дейността на Благотвор. Зап. Подоф. Д-ва“. София 1928 г., с. 28-29.

¹² „Устав на Благотворителните дружества и съюза на запасните на запасните подофицери в България“. София 1923 г., с.6; „Устав на Благотворителните дружества и съюза на запасните подофицери в България“. София 1925 г., с.6; „Устав на съюза на родолюбивите благотворителни дружества на запасните подофицери в България“. София 1935 г., с.2.

¹³ Бел.авт. „Съюз на запасните офицери“.

дател, подпредседател и секретар, управителният съвет на СЗПО се формира чрез анонимно гласуване на дружествените събрания от присъстващите делегати. Управителният съвет на подофицерските дружества се състои от девет редовни членове, избирани с тайно гласуване за срок от една година. Той следи за правилното функциониране на дружеството, изготвя правилници за вътрешния ред, контролира редовното събиране на членски и посмъртни вноски, приема нови действителни и спомагателни членове и осъществява други организационни дейности¹⁴.

За да постигне по-висока ефективност в популяризиране на целите си, СЗПО издава и свой собствен печатен орган – вестник „Подофицерска защита“. Абонаментът е задължителен за всички членове на дружеството и се заплаща на тримесечие, шестмесечие или годишно, заедно с членския внос. В допълнение на чл. 27 от устава на съюза (01.01 1933 г.) за съюзно печатно издание е посочен и вестник „Родина“.

Като организация с централно управление и клонове в цялата страна идеята за построяване на собствен „дом“ все по-често занимава умовете на запасните подофицери. Конкретна стъпка в тази посока е предприета през 1922 г. на IX съюзен конгрес, когато е избран нов Управителен съвет, натоварен със задачата да подготви необходимата документация и да създаде фонд „Дом-паметник“, в който да бъдат събирани средствата за построяването му¹⁵.

Едва тринадесет години по-късно на XXI редовен конгрес (15.05.1935 г.) е избрана комисия, която да разгледа въпроса. В нея участва и подофицер И. Попов от д-во „Отбрана“ – Плевен. Софийска община предоставя терена, разположен на бул. „Христо Ботев“. Мястото за строеж е отпуснато при условие, че изграждането на сградата ще започне през настоящия строителен сезон, в противен случай теренът ще бъде отнет. На заседание комисията решава, че са налице достатъчно добри предпоставки за ре-

¹⁴ „Устав на Съюза на родолюбивите, благотворителни дружества на запасните подофицери в България“. София 1935 г., с.4; „Съюз на запасните подофицери в България. IX Редовен конгрес. Дебати, решения, резолюции (резюмирани стенографически протоколи) и решения-резолюции от I до VIII конгреси“. София, 1923 г., с.98; „Устав на Благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София, 1923 г., с.8; „Устав на Благотворителните дружества и Съюза на запасните подофицери в България“. София, 1925 г., с.8-9; Янчев В. „Офицери без пагони. Съюзът на запасните офицери в България 1907-1945“. София 2021 г., с.15; ДВИА, ф.2655, оп.1, а.е.16.

¹⁵ Пак там.; „Съюз на запасните подофицери в България. IX Редовен конгрес. Дебати, решения, резолюции (резюмирани стенографически протоколи) и решения-резолюции от I до VIII конгреси“. София, 1923 г., с.98. Бел.авт. В единствения съюзен устав, с който разполагам, от 1 януари 1933 г. е споменат член 29 – фонд „Дом-паметник“; Янчев В. „Офицери без пагони. Съюзът на запасните офицери в България 1907-1945“. София 2021 г., с.14.

лизиране на идеята, още повече, че необходимата документация вече е подготвена от общинската управа. Благоприятен фактор е и настъпилата икономическата криза, довела до понижаване цените на строителните материали с 30-40 %, както и подходящото местоположение на парцела.

Въз основа на тези обстоятелства са гласувани следните решения:

До края на текущия строителен сезон да започне строежът с площ от 300 до 380 кв. м;

Партерът да бъде застроен с дюкяни, чиито наеми да подпомагат разходите за строежа, а след завършването му приходите да се пренасочват към касата на дружеството и да се използват целево от Управителния съвет;

Над дюкяните да бъдат обособени помещения за нуждите на съюзната канцелария;

Необходимите финансови средства да се осигурят от бюджетните и приходни пера на съюза, без да се засягат средствата от посмъртната каса.

Изготвената план-сметка показва, че събраните средства не биха надхвърлили 800 000 лв., при необходима сума за строеж от 1 200 000 лв. За осигуряването на остатъка комисията препоръчва на УС да сключи договор за банков заем в размер на 400 000 лв.¹⁶

Освен устави и правилници, значим източник на информация за дейността на дружествата представляват входящите и изходящите дневници, както и протоколните книги. В архива на дружество „Одрин“ за периода 1915-1922 г. са запазени кореспонденции със СЗПО, свързани със свикване на извънреден конгрес, избор на делегати, както и телеграми от министъра на войната. В протоколната книга на същото дружество (1929-1933 г.) са вписвани решения за избор на комисии, разходни разчети, докладни записки, жалби и др.¹⁷

Като регионален представител на запасното подофицерство в Плевен, заслужава да се обърне внимание и на местното дружество „Отбрана“. Първични архивни материали като протоколни книги и входящи/изходящи дневници не бяха открити. Реконструкцията на дейността на дружеството се основава предимно на два документа: Правилник за вътрешния ред на Плевенското благотворително запасно подофицерско дружество „Отбрана“¹⁸ и „Отчет за дейността на управителния съвет и състоянието на

¹⁶ ДВИА, ф.2655, оп.І, а.е.16.

¹⁷ ДВИА, ф.2655, оп.І, а.е.2, л. 1-5; ДВИА, ф.2655, оп.І, а.е.9.

¹⁸ РИМ-Плевен, Инв. № Рд. осн.ф. 709.

дружеството през 1936 г.“¹⁹. Тези източници разкриват значими аспекти от управленската практика и организационната уредба на дружеството. Общите събрания са провеждани по предварително изготвен дневен ред и са считани за редовни при кворум от над петдесет процента. На заседанията са допускани и представители на други съюзни дружества, както и нередовни членове, но без право на вот при гласуване. По въпросите от дневния ред право на глас и предложения имат всички редовни и действителни членове. Почетните председател и членове се ползват със същите права както редовните, без право на участие в УС и контролни комисии. Ролята на УС е да привежда в изпълнение решенията на общите събрания²⁰. Подобно на другите дружества и дружество „Отбрана“ създава увеселителни и траурни комисии²¹. Средствата от членски вноски и доброволни пожертвования са събирани в специално създадените фондове „Погребален“ и „Помощи“²². В отчета са поместени входящи и изходящи кореспонденции, протоколи от заседания, отчети на комисии и др. Както в повечето дружества, сред посочените проблеми са затруднения при привличането на нови членове и ниската събираемост на членски вноски от нередовни или забавени плащания.

Социалната дейност на дружеството е насочена към подпомагане на собствените членове чрез ходатайстване пред учреждения и министерства за осигуряване на заетост, докато благотворителните инициативи включват финансово подпомагане на други дружества²³.

Дружеството е споменато и в изходящия дневник на СЗПО в периода на неговата ликвидация (1946-1948 г.), когато подофицерските клубове в страната уреждат финансовите и административните си взаимоотношения с физически, юридически лица, институции, наематели, кметове, общини и банки²⁴.

В Плевен е проведен един от най-дългите конгреси на СЗПО, а именно IX редовен конгрес (27-31 август 1922 г.). На него за подпредседател е избран плевенчанинът Димитър Върбенов, който заема мястото на друг представител от града – А. Дамянов. За докладчик на конгреса е определен Д. Радославов, също от Плевен. Тези промени утвърждават авторитета и позициите на

¹⁹ Запасно подофицерско дружество „Отбрана“ Плевен. „Отчет за дейността на управителния съвет и състоянието на дружеството през 1936 год.“. Плевен, с.3-5.

²⁰ РИМПЛ., Инв. № Рд. осн. ф. 709, с. 8-9.

²¹ РИМПЛ., Инв. № Рд. осн. ф. 709, с. 9-12.

²² РИМПЛ., Инв. № Рд. осн. ф. 709, с. 14.

²³ Запасно подофицерско дружество „Отбрана“ Плевен. „Отчет за дейността на управителния съвет и състоянието на дружеството през 1936 год.“. Плевен, с.3-5.

²⁴ ДВИА, ф.2655, оп.1; а.е. 51.

дружество „Отбрана“ в съюзната организация²⁵.

Както всяка голяма организация, така и Съюзът на запасните подофицери не остава незасегнат от вътрешни сътресения, породени от междуличностни конфликти, открит кариеризъм и стремеж към лични облаги. В контекста на тези събития през 1936 г. се откроява фигурата на Димитър Върбенков – почетен председател на дружество „Отбрана“. Като един от доблестните и патриотично настроени подофицери, Върбенков заема председателското място в СЗПО в периода 1931-1934 г. На заседание на ХХI конгрес, проведено в София през 1935 г., той е отстранен от поста си под предлог, че като бивш министър на правосъдието в три правителства (1931-1932 г.) би могъл да компрометира дейността и взаимоотношенията на съюза с властта²⁶.

Поради характера и начина на свикване част от запасните подофицери считат конгреса и решенията му за нелегитимни. Делегатите са уведомени чрез телеграми, вместо с официални покани, както е предвидено във вътрешния правилник, а мястото на събранието е променено в последния момент – от Шумен в София. Съмнения буди и начинът на отстраняване на Върбенков. Въпросът не е бил поставен в официалния дневен ред, а е разгледан под точка „Разни“. Изтъкнатият довод за политическата му принадлежност също изглежда несъстоятелен. Някои от инициаторите на рокадите имат далеч по-явни политически пристрастия; например: подпредседателят Йосиф Робев е тясно свързан с Централното бюро на Сговора на Цанков, Стефан Ганев е околийски началник в Русе, а Стефан Иванов е бивш околийски началник, кандидат за народен представител и обвиняем по углавно престъпление. В изложението си от 4 май 1935 г. Върбенков нарича Робев „*стръвен партизанин*“ и го обвинява в партийна агитация. Всички форми на съпротива са неутрализирани. Гласът на опозицията в лицето на почетния председател Герасим Ангелов е заглушен, след като му е отнето правото да говори пред конгреса. В знак на протест Върбенков не присъства на заседанието и временно се оттегля от председателския пост²⁷.

Тези събития поставят на дневен ред въпроса за посоката, която поема СЗПО през този период. Липсата на етични норми сред отделни властимащи подкопава патриотичните устои и ценности, заложили при създаването на организацията. Опити-

²⁵ „Съюз на запасните подофицери в България. IX Редовен конгрес. Дебати, решения, резолюции (резюмирани стенографически протоколи) и решения-резолюции от I до VIII конгреси“. София, 1923 г., с.95,99.

²⁶ ДВИА, ф.2655, оп.1, а.е.16.

²⁷ Пак там.

те за прокарване на политическо влияние и проявите на откровен кариеризъм от страна на недобросъвестни и самозабравили се членове свидетелстват за стремеж към вътрешно овладяване на СЗПО. Този процес може да бъде интерпретиран и като опит за налагане на определени партийни интереси. Дружествените клонове със значителната си членска маса създават благоприятна среда за разпространяване на идеологически послания. Стремежът към лично облагодетелстване също не следва да бъде подценяван.

Създаването на Съюза на запасните подофицери не следва да се разглежда изолирано, нито да се възприема като самостоятелна обществена единица. Макар организацията да притежава автономност в управлението и финансирането си, нейните цели и интереси я поставят в широка комуникационна среда и взаимодействие с различни институции и организации. Решенията на проблемите, които СЗПО поставя на дневен ред, са в пряка зависимост от вътрешнополитическата конюнктура. Дейността на съюза следва да се анализира като част от по-сложна екосистема на взаимоотношения с други сродни организации, като например Съюза на запасните офицери (СЗО). В началото на XX век именно тези две организации обединяват запасното войнство в България²⁸.

В периода 1908-1909 г. СЗО е разтърсен от сериозни вътрешни конфликти, предизвикани от обвинения в злоупотреби и последвалите оставки на част от централното управление. В офицерските среди настъпва разединение относно курса, който организацията трябва да следва. Все по-отчетливи са мненията против създаването на отделен подофицерски съюз и в полза на единна организация на запасното войнство с цел увеличаване на общественото влияние. На противоположния полюс са офицерите, които считат, че СЗО може да бъде претопен от по-многобройните си колеги. Подофицерската гилдия, която традиционно заема по-ниско професионално и обществено стъпало спрямо офицерството, също не проявява особено желание за обединение²⁹.

През следващите години в СЗО протичат динамични процеси, като на дневен ред отново е поставен въпросът за създаване на общ съюз с подофицерите. Политическите промени в страната през 1911 г., както и редица патриотични инициативи, водят до активизиране на контактите между двете организации. След Втория редовен конгрес (15 -17.09.1911 г.) СЗО ясно заявява стре-

²⁸ Янчев, Веселин. „Офицери без пагони. Съюзът на запасните офицери в България 1907-1945“. София 2021 г., с.8.

²⁹ Пак там, с.21.

меж към засилване на общественото си влияние. Като стъпка в тази посока е посочена необходимостта от съдружие с други патриотични и съсловни организации, сред които и Съюзът на запасните подофицери. За целта е създадена тричленна комисия, натоварена да проучи въпроса. По време на конгреса делегатите изразяват становище, че съюзът би могъл да си сътрудничи със сродни обществени и военни организации, но единствено по въпроси, които пряко касаят неговите цели. Това решение може да се интерпретира като стремеж към запазване на собствената идентичност и автономност на организацията, особено във времена на силни обществени и политически турбуленции³⁰.

Балканската и Междусъюзническата войни на практика прекъсват дейността на СЗО. Още през 1913 г., скоро след приключването на военните действия, започват опити за възстановяване на организацията. Изтощени от войни и несигурност, офицерите, особено тези от провинциалните клубове, проявяват крайна незаинтересованост към процесите в съюза. В политическите среди също не липсват противници на СЗО. Навлизане в политическата орбита от страна на образованите и ерудирани офицери се възприема от политическия елит като заплаха за нарушаване на установения партийен ред.

Сред партийните среди особено активни са радикалдемократите, които открито целят разединение сред офицерството. Това са само част от предизвикателствата, пред които е изправена организацията след войната. На Третия редовен следвоенен конгрес (1914 г.) като част от мерките за възстановяване отново се поставя въпросът за обединение с други организации. Постигнато е единствено сътрудничество с наскоро създадения Комитет на запасните поручици и подпоручици. Към онзи момент е твърде наивно и нереалистично да се говори за общ съюз между СЗО и СЗПО. Дълбокото йерархично разделение между офицери и подофицери прави подобно обединение невъзможно. Общото съжителство по време на войните отваря твърде голяма пропаст между подофицерите и техните началници. Макар да воюват под знамената на България и да търпят общи лишения, тези обстоятелства се оказват недостатъчни за изграждане на трайно бойно другарство и единство³¹.

Политическите процеси през първите две десетилетия на XX век водят до съществени промени в приоритетите на двата съюза. Засилващата се конфронтация с БЗНС (особено след 1919 г.) и нарастващото влияние на левите идеи предизвикват промяна

³⁰ Пак там, с. 29-30.

³¹ Пак там, с. 33-34, 37.

в управленския курс. Под ръководството на Иван Луков СЗО се връща към изконните си ценности: родолюбие, патриотизъм и национализъм. Една от целите, заложи на конгреса, е обединение с други организации под името „Общ съюз на народната отбрана“. Тази идея не се реализира поради политически различия. Докато СЗО заема позиция на остра опозиция спрямо БЗНС, СЗПО в лицето на своя председател Герасим Ангелов (по това време помощник-кмет на София) поддържа по-прагматични отношения с властта. Това носи конкретни дивиденди на организацията и нейните членове. Подобни обстоятелства позволяват единствено съвместни действия по конкретни въпроси, но не и пълно организационно сливане³².

Антиземеделската и антикомунистическата линия в политиката на СЗО продължава и след Четвъртия редовен следвоенен конгрес, когато за председател отново е преизбран ген. Иван Луков. На конгреса няколко запасни офицери с комунистически убеждения не са допуснати до участие. Взето е и решение всички членове комунисти да бъдат изключени от редиците на съюза. В същото време от комунистическите среди все по-често се отправят призови за създаване на нова организация, чиято цел е да бъдат привлечени последователи както от офицерските, така и от подофицерските среди³³.

Действията за учредяване на Народен съюз на запасните офицери и подофицери (НСЗОП) не могат да се разглеждат като спонтанно начинание или самоинициатива от страна на отцепилите се офицери и подофицери. Наративите, стъпващи на принципите на класовата борба, използвани за привличане на членска маса от офицерските и подофицерските съюзи към новосъздадената организация, недвусмислено показват политическите течения, стоящи зад това начинание. В основата на начинанието стоят дейци от нелегалната военна организация на БКП (т.с.) като В. Коларов, Т. Луканов, К. Янков, Т. Атанасов, както и някои представители на БЗНС. Опитът за обезсилване на двата съюза не води до кадрови и финансови сътресения поради краткия живот на НСЗОП³⁴.

Новосъздаденият народен съюз е възприет като заплаха от СЗПО, което подтиква подофицерите да търсят естествен съюзник в лицето на СЗО и съдействие от някои опозиционни партии. Този развой на събитията е повод да започнат преговори между двата съюза, които отдалечават СЗПО от влиянието на земедел-

³² Пак там, 61-64.

³³ Пак там, с. 76-78.

³⁴ Пак там, 52, 78-79.

ците. Успешните разговори са потвърдени на конгреса на СЗПО, проведен в Плевен между 28 и 31 август 1922 г. На 14 септември 1922 г. е обявена Федерацията на запасните офицери и подофицери³⁵.

Краткотрайният живот на НСЗОП приключва през август 1923 г., без организацията да постигне целите си. В противовес на този политически експеримент СЗО и СЗПО съхраняват своята цялост благодарение на естествения си патриотичен характер. Провалът на НСЗОП обаче активира нова вълна от подривна дейност – по указание на компартията нейни симпатизанти се завръщат в традиционните съюзи, за да подкопават дейността им чрез вътрешни саботажии³⁶.

Съюзът на запасните подофицери е пример за обществена организация, възникнала в условията на динамичните социално-политически процеси в България през първата половина на XX век. Подобно на други съсловни и патриотични организации, той се ражда като отговор на материалните и морални потребности на определена социална група – тази на подофицерите. СЗПО демонстрира типичните черти за българските организации от онази епоха: силна йерархичност, стремеж към културно-просветна дейност, но и неизбежна зависимост от политическата конюнктура. В този смисъл неговата история е част от дълъг процес, довел до институционализиране на запасното войнство, който отразява както патриотичните устои на обществото, така и противопоставянето между различни политически течения. Ликвидирането на СЗПО след 1944 г. е показателно за съдбата на независимите организации в условията на тоталитарен режим, когато автономните съсловни организации отстъпват място на централизираните и контролирани от властта институции.

THE NON-COMMISSIONED OFFICERS SOCIETIES IN BULGARIA AND THEIR ACTIVITIES (1902 – 1948)

Valentin Kuzmanov

Regional Historical Muzeum - Pleven

Abstract: The aim of this study is to trace the causal relationships and the factual history surrounding the establishment of charitable reserve non-commissioned officer societies in Bulgaria and their federation into the Union of Reserve Non-Commissioned Officers (SZN-PO). The chronological framework spans the period 1902–1948 – from the founding of the first society, „Slivnitsa“, in the city of Kyustendil, to the final liquidation of the organization after 1944. The internal destructive processes within the SZNPO are analyzed, as well as the Union’s interaction with other professional organizations in the context of the political climate. The primary documents used (ordinances and guidelines) provide clarity on the functioning of the regional structures. Additionally, the „Internal Rules of the Pleven Charitable Reserve Non-Commissioned Officer Society „Otbrana“, held in the collection of the Regional Historical Museum – Pleven, is introduced into scientific circulation.

Keywords: genesis; creation; functioning; congresses; Union of Reserve Non-Commissioned Officers; regional branches; Pleven; internal struggles; liquidation.

Валентин Кузманов

Уредник

Отдел „Нова и най-нова история“

Регионален исторически музей – Плевен

гр. Плевен, ул. „Стоян Заимов“ № 3

E-mail: v.kuzmanov@rim-pleven.com